

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ САЛЧУҚИЁН ДАР АСАРИ ЧАМОЛ ҚАРШӢ «МУЛҲАҚОТУ-С-СУРОҲ»

А. Саидов

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Дар мақола ахбори муаррихи охири асри XIII-ибтидоӣ ва аввали асри XIV Чамол Қаршӣ дар бораи Салчуқиён мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф асосан ба масъалаҳои таърихи маскуншавии Салчуқиён, машғулияти онҳо ва санаҳои вафоти ҳокимони ин сулола таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Барои муайян намудани эътимоднокии гуфтаҳои Чамол Қаршӣ дар бораи Салчуқиён ахбори ӯ бо маълумоти маъхазҳои дигари ҳаттӣ бо истифодаи маводҳои нумизматӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Дар натиҷа маълум гардид, ки маълумоти Чамол Қаршӣ дар аксари мавридҳо, ба истиснои баъзе далелҳои алоҳида, ба рӯйдодҳои таърихӣ, мувофиқат мекунанд. Номҳои ҳокимони салчуқӣ ва санаҳои марғи онҳо аз ҷониби Чамол Қаршӣ бо тартиби қатъии хронологӣ оварда шудаанд. Далелҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки Чамол Қаршӣ ҳангоми тавсифи таърихи Салчуқиён аз маводи манобеи ба мо номаълум истифода намудааст, зеро баъзе маълумоти дар ин асар ҷойдошта, дар манобеи ҳаттӣ дигар, ки таърихи Салчуқиёнро тавсиф мекунанд, вучуд надоранд.

Калидвожаҳо: Чамол Қаршӣ, Салчуқиён, манобеи ҳаттӣ, сикка, маълумот, султон, вафот, хутба, меҳкада, салтанат.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ СЕЛЬДЖУКИДОВ В ТРУДЕ ДЖАМАЛЯ КАРШИ «МУЛХАҚОТУ-С-СУРОҲ»

А. Саидов

В статье рассматриваются сведения историка конца XIII - начала XIV веков Джамала Карши о Сельджукидах. Автор в основном фокусируется на вопросах истории расселения Сельджукидов, их жизнедеятельности и периодах правления правителей этой династии. Для выявления достоверности информации Джамала Карши о Сельджукидах его сведения были сопоставлены с данными других средневековых письменных источников с использованием нумизматических материалов. В результате было установлено, что информация Джамала Карши в большинстве случаев, за исключением некоторых отдельных фактов, соответствует историческим событиям. Имена сельджукских правителей и даты их смерти приводятся Джамалем Карши в строгом хронологическом порядке. Приведённые выше данные свидетельствуют о том, что Джамал Карши при описании истории Сельджукидов использовал материалы из неизвестных нам письменных источников, поскольку некоторая информация, содержащаяся в этом труде, отсутствует в других письменных источниках, описывающих историю Сельджукидов.

Ключевые слова: Джамал Карши, Сельджукиды, письменные источники, чеканка монет, информация, султан, смерть, проповедь, монетный двор, правление.

THE REFLECTION OF SELJUK HISTORY IN JAMAL QARSHI'S "MULHAQATU-S-SURAH"

A. Saidov

The article examines the information provided by Jamal Qarshi, a historian of the late 13th - early 14th centuries, about the Seljuks. The author mainly focuses on the Seljuks' settlement history, their occupations, and the dates of death of the rulers of this dynasty. To determine the reliability of Jamal Qarshi's information on the Seljuks, his accounts were compared with data from other medieval written sources, using numismatic materials. As a result, it was established that Jamal Qarshi's information, in most cases - except for certain individual facts - corresponds to historical events, and that the names of Seljuk rulers and the dates of their deaths are presented by Jamal Qarshi in strict chronological order. The above data indicate that, when describing Seljuk history, Jamal Qarshi used materials from written sources unknown to us, since some information contained in this work is absent from other written sources describing Seljuk history.

Keywords: Jamal Qarshi, Seljuks, written sources, coin minting, information, sultan, death, sermon, mint, reign.

Сарсухан

Олими маъруф Абулфазл ибни Муҳаммад ибни Умар ибни Холид, ки бо номи Чамол Қаршӣ маъруф аст, дар охири асри XIII ва аввали асри XIV зиндагӣ кардааст. Ба қалами ӯ асари ҷуғрофию таърихӣ «Мулҳақоту-с-Суруҳ» («Илова ба луғати «ас-Суруҳ») тааллуқ дорад, ки он бо забони арабӣ навишта шудааст. Дар ин асар дар бораи таърихи салтанати Салчуқиён маълумоти хеле арзишманде ҷой дода шудааст.

Барои муайян намудани эътимоднокии ахбори «Мулҳақоту-с-Суруҳ»-и Чамол Қаршӣ дар бораи Салчуқиён гуфтаҳои муаллифи ин асарро бо маълумоти манбаъҳои дигари ҳаттӣ асримиёнагӣ муқоиса гардида, ҳангоми иҷрои ин амал аз сиккаҳои ин замон истифода бурда шуданд.

Таърихи ҳукмронии сулолаи Салчуқиён (1038 -1194) дар асарҳои бисёре аз муҳаққиқон ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Оид ба пайдоиш ва маскуншавии Салчуқиён дар сарчашмаҳои ҳаттӣ асримиёнагӣ маълумоти хеле кам ва муҳолиф мавҷуданд.

Чамол Қаршӣ дар бораи таърихи маскуншавии Салчуқиён менависад, ки: Салчуқ ибни Фанақ пешвои туркманҳое буд, ки дар атрофи Борҷикант (дар поёноби дарёи Сир) ва Ҷанд (харабҳои Хишталъа дар қисми ғарбии дарёи Сир) зиндагӣ карда, сипас аз он ҷо ба Нури наздикии Бухоро муҳоҷират намуданд ва дар он ҷо муддате зиндагӣ карданд. Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ ба онҳо амр дод, ки ин маконро тарк кунанд, зеро онҳо ба аҳолии зулми беандоза мекарданд. Пас онҳо ба Хуросон рафтанд, ки дар он ҷо фарзандонашон зиёд шуда, мавқеашон мустаҳкамтар гардид.[10].

Тибқи ахбори Ровандӣ, Салҷуқиён чорвои зиёд дошта, сарватманд буданд ва қабिलाи муташаккилро ташкил мекарданд. Аз сабаби он ки шумораи оилаҳояшон зиёд буда, дар наздикии Ҷанд дар соҳили дарёи Сир чарогоҳҳо кам буданд, онҳо ба Мовароуннаҳр кӯчиданд. Дар фасли зимистон урдугоҳи онҳо Нури Бухоро ва дар фасли тобистон Суғди Самарқанд буд (13, 145). Дар асари Заҳируддин Нишопурӣ «Салҷуқнома» омадааст, ки Салҷуқиён Туркистонро аз сабаби набудани чарогоҳ барои чорво тарк карда, дар Нури Бухоро ва атрофи Самарқанд маскан гирифтанд [3].

Ибни Асир хабар медиҳад, ки бобои Туғрал, Салҷуқ, исломо қабул карда, бо қавми худ ба сарзамини мусалмонон кӯчида, дар минтақаи Ҷанди дарёи Сир, ки дар он ҷо маҳаллаҳои туркманҳо ҷойгир буданд, маскун шуданд. Соли 992, пас аз марги Салҷуқ дар Ҷанд, Салҷуқиён минтақаи Нурро барои зиндагӣ интихоб намуданд [4].

Имод ад-дин Исфаконӣ менависад, ки Салҷуқиён ба касе итоат намекарданд. Онҳо дар Нури Бухоро зиндагӣ маскун буданд. Султон аз онҳо канорагирӣ мекарданд, аммо онҳо аз султонҳо наметарсиданд. Султон Ямину-д-давла Маҳмуд ибни Сабуктегин пешвои онҳо Микоил ибни Салҷуқ ва қавмашро дастгир карда, онҳоро дар Хуросон маскун гардонд [12].

Ин гуфтаҳо аз он далолат менамоянд, ки ватани қабिलाҳои салҷуқӣ қисмати миёнаи дарёи Сир буда, шуғли асосии онҳо чорводорӣ будааст. Ҳаракати Салҷуқиён на танҳо бо ангеаҳои сиёсӣ, балки бо ангеаҳои иқтисодӣ низ алоқаманд будааст. Далелҳои таърихӣ ғавқуззикр гувоҳи онанд, ки - гузоришҳои Ҷамол Қаршӣ дар бораи таърихи маскуншавии Салҷуқиён бозътимод буда, бо рӯйдодҳои таърихӣ мувофиқат мекунад.

Ҷамол Қаршӣ замони пайдоиши Салҷуқиёнро дар Хоразм ба соли 423/1031-32 нисбат медиҳад [10].

Аз таърихи Салҷуқиён маълум аст, ки дар давраи мубориза онҳо бо Алптегин (ҳокими Бухоро ва Самарқанд) қабिलाҳои салҷуқӣ ақибнишинӣ карда, ба сӯи марзҳои Хоразм ҳаракат намуданд. Ҳокими Хоразм Ҳорун ибни Олтунтош бо мақсади истифодаи онҳо дар мубориза бар зидди султон Масъуди Ғазнавӣ салҷуқиёнро ба мулки худ даъват намуд [1]. Шояд муаллифи «Мулҳақоту-с-Сулоҳ» ин ҳодисаро дар назар дошта, санаи пайдоиши Салҷуқиёнро дар Хоразм бо ин ҳодиса алоқаманд намуда бошад.

Ҷамол Қаршӣ қиссаеро дар бораи Султон Санҷар меорад, ки он дорои хусусияти асотириӣ дорад, вале дар ин қисса номи шайхҳои машҳури он давра, аз қабилӣ Саҳл ибни Абдуллоҳ ал-Бустонӣ, Абу-л-Ҳасан ал-Харақонӣ, Абу Алишоҳ ал-Марвазӣ (бобои модари Ҷамол Қаршӣ), Абу Осим Саид ибни Муҳаммад ал-Осимӣ ал-Қозӣ, ҳамзамонони Абу Алишоҳ ва дигар ашхоси бонуфузи он давра зикр шудаанд, ки ин маълумоти хеле нодир аст [10].

Ҷамол Қаршӣ дар асари худ санаҳои вафоти ҳокимони салҷуқиро меорад. Барои муайян кардани эътимоднокии ахбори Ҷамол Қаршӣ гуфтаҳои ӯ бо маълумоти манбаъҳои хаттии асримиёнагӣ муқоиса гардида, аз маводи сиккаҳои ин замони истифода шуданд.

Ҷамол Қаршӣ менависад, ки султон Довуд Чағрӣ ибни Микоил соли 451/1059 вафот кардааст [10].

Тибқи ахбори Ибни Асир Довуд Чағрӣ рӯзи ҷумъаи аввали моҳи раҷаб соли 428 / ҷумъаи 22 апрели соли 1037 Марвро забт кард ва ба номаш хутба хонда шуд. Дар хутба номи султони ғазнавӣ Масъудро аз миён бардошта, онро бо номи худ иваз кард ва ӯро бо унвони «малику-л-мулук» ном бурданд [4]. Довуд Чағрӣ пас аз ҷанд соли ҳукмронӣ дар моҳи раҷаб соли 451 / август-сентябри соли 1059 даргузашт. Фавти ӯро дар моҳи сафари соли 452 / март соли 1060 низ ёд кардаанд. Ба ҳангоми фавт ӯ ҳафтодсола буд [4]. Ба қавли Ҳусайнӣ, Довуд Чағрӣ 70 сол зиндагӣ карда, дар моҳи сафари соли 452/март соли 1060 дар Сарахс вафот кардааст ва тобути ӯро бо ҷасадаш ба Марв интиқол намудаанд [15]. Ҷузҷонӣ замони вафоти Довуд Чағрӣро ба соли 451 / 1059-1060 нисбат медиҳад [11].

В.В. Бартолд бо истинод ба маълумоти Ибни Асир қайд мекунад, ки сиккакӯбӣ аз ҷониби худӣ Салҷуқӣҳо ҷанде пеш аз пирӯзии ниҳонии онҳо бар Ғазнавӣён дар Дандонақон дар соли 1040 оғоз шуда буд. Аллакай дар соли 1037 сиккаҳо бо номи Довуд Чағрибек дар Марв кӯбида мешуданд [2]. Ҳочаниёзов Т. қайд менамояд, ки сиккаҳои бо номи Чағрибек кӯбидашуда то ҳол номаълуманд ва ишораи Ибни Асир, ки аз ҷониби В.В. Бартолд оварда шудааст, ҳанӯз бо маълумоти нумизматики тасдиқ нашудааст [14].

Ҷамол Қаршӣ номи султон Абутолиб Муҳаммад Туғралро (429 - 455) зикр намуда, менависад, ки ӯ дар соли 455 / 1063 вафот кардааст [10]. Туғрал бародари Довуд Чағрӣ-бек буд.

Туғрал ба Нишопур ворид шуда, мисли бародараш Чағрибек номи Масъудро дар хутбаи намози ҷумъа аз миён бардошт. Дар хутбае, ки ба ӯ бахшида шуда буд, ӯро «султони бузург» унвон доданд [14]. Аввалин сиккаҳои маълуми бозътимоди аз ҷониби Салҷуқӣён Бузург кӯбидашуда, динорҳои тиллоиеанд, ки соли 433/1041- 42 дар Нишопур бо номи Туғралбек сикка зада шудаанд ва онҳо дар Осорхонаи таърихӣ давлатии Бритониё дар Лондон нигоҳ дошта мешаванд [14].

Сиккаҳо ба номи Туғрал дар меҳкадаҳои гуногун, бахусус дар шаҳрҳои, ки мустақиман дар зерӣ тасарруфи худӣ Туғрал буданд, кӯбида мешуданд [14].

Аз маълумоти Ибни Асир бармеояд, ки Туғрал мариз шуда, рӯзи ҷумъаи ҳаштуми моҳи рамазони соли 455 / рӯзи ҷумъаи чоруми сентябри соли 1063 тақрибан дар синни ҳафтодсолагӣ даргузаштааст. Туғрал бенасл буда, аз ӯ фарзанде намондааст [4].

Тибқи маълумоти Ровандӣ, ҳукмронии Туғрал 26 сол давом карда, соли 455/1063 аз сабаби гармии шадид бо хунравии зиёд аз бинӣ дар Рай вафот кардааст [12].

Ҳусайнӣ менависад, ки Туғрал рӯзи ҷумъаи 8 моҳи рамазони соли соли 455 / рӯзи ҷумъаи чоруми сентябри соли 1063 дар синни 70-солагӣ оламро тарк намудааст. Муддати салтанати ӯ 24-сол буд. Ӯро дар Марв дар назди оромгоҳи бародараш Чағрибек ба хок супориданд [15].

Ҳамин тариқ, ахбори Ҷамол Қаршӣ дар бораи соли фавти Туғрал бо маълумоти маъхазҳои дигари хаттӣ ва маводи нумизматики мувофиқат менамояд.

Пас аз Туғрал, Ҷамол Қаршӣ номи султон Абу Шуҷоъ Алп Арслон Муҳаммад ибни Довуд Чағриро зикр намуда, менависад, ки ӯ дар моҳи рабеъу-л-аввали соли 464/ноябр-декабри соли 1071 вафот карда, дар Марв дафн карда шудааст [10]. Дар замони ҳукмронии Алп Арслон (1063-1072) ҳучумҳои Салҷуқиён ба Мовароуннаҳр оғоз ёфтанд. Дар ин давра қаламрави давлати Салҷуқиён ба таври назаррас васеъ гардид. Аз номи Алп Арслон дар Рай, Нишопур, Ҳамадон, Марв, Ҳирот ва шаҳрҳои дигар сиккаҳо кӯбида мешуданд [14].

Дар бораи санаи дақиқи вафоти Алп Арслон дар маъхазҳои хаттӣ гузоришҳои мухталиф мавҷуданд. Ба қавли Ибни Асир, Алп Арслон рӯзи 10 рабеъу-л-аввали соли 465/24 ноябри соли 1072 вафот карда, ҷасади ӯ ба Марв интиқол дода шуда ва дар он ҷо дар паҳлӯи падараш дафн гардидааст [4]. Тибқи маълумоти Ровандӣ Алп Арслон дар шаби ҷумъаи дуҷуми моҳи муҳаррами соли 431/ ҷумъа, 4 октябри соли 1039 таваллуд ёфта, соли 465/1072-73 дар синни 34-солагӣ оламро тарк намудааст. Муддати ҳукмронии ӯ 12 сол буд [13]. Заҳируддин Нишопурӣ менависад, ки Алп Арслон соли 421/1030 таваллуд шуда, соли 465/1072-73 аз олам даргуштааст. Ӯ 12 сол ҳукмронӣ намуда буд [3]. Ҳусайнӣ хабар медиҳад, ки Алп Арслон дар шанбеи охири рабеъ 1465/8 декабри соли 1072 вафот кардааст. Муддати ҳукмронии ӯ даҳ сол давом кардааст [15]. Ҷузҷонӣ соли вафоти Алп Арслонро 465/1072-73 мешуморад [11].

Сиккаҳои вучуд доранд, ки дар соли 465/1072-73 ба номи Алп Арслон дар Нишопур ва Ҳирот кӯбида шудаанд [14]. Муҳаққиқон, таъя ба маълумоти таърихӣ ва маводи сиккаҳо муайян кардаанд, ки Алп Арслон дар соли 465/1072-73 аз олам даргузаштааст. Аз муқоисаи ахбори маъхазҳои хаттӣ таърихӣ ва маводи сиккаҳо бармеояд, ки маълумоти Ҷамол Қаршӣ ҳангоми нишон додани санаи вафоти Алп Арслон саҳв намудааст. Шояд ҳангоми нусхабардории асар Фарҳоди Андисонӣ, ки ин амалро анҷом додааст, ба ҷои рақами 5, яъне, 465, рақами 4 (464) навишта бошад, зеро моҳи дар «Мулҳақоту-с-Суроҳ» зикр гардида бо моҳи дар асари Ибни Асир ва Ҳусайнӣ овардашуда мувофиқат менамояд.

Ҷамол Қаршӣ баъди номи султон Алп Арслон номи писари ӯ султон Маликшоҳ (1072-1092)-ро зикр мекунад ва менависад, ки ӯ дар моҳи шавволи соли 485 ноябри соли 1092 дар Исфаҳон вафот кардааст [10]. Тибқи ахбори Ибни Асир султон Маликшоҳ ҳангоми дар Бағдод қарор доштан, ба шикор рафта, ба беморӣ дучор мегардад ва аз он ҷо баргашта, бемориаш авҷ мегирад ва шаби ҷумъаи нимаи шавволи соли 485/ҷумъаи 16 ноябри соли 1092 аз олам дармегузарад. Сабаби бемории ӯ ин буд, ки гӯшти шикор хӯрда, таб мекунад ва хунрав мешавад [5]. Заҳируддини Нишопурӣ менависад, ки султон Маликшоҳ дар моҳи ҷумодийу-л-аввали соли 445/август-сентябри соли 1053 таваллуд ёфта, 40 сол умр дидааст ва дар соли 485/1092-93 вафот кардааст [3]. Ба қавли Ровандӣ низ Маликшоҳ дар соли 485/1092-93 вафот кардааст [12]. Дар соли 485/1092-93 дар меҳкадаҳои гуногун ба номи Маликшоҳ сиккаҳо зада мешуданд [14].

Таҳлили манбаъҳои хаттӣ ва маълумоти сиккаҳо нишон медиҳад, ки Маликшоҳ дар соли 485/1092- 93 вафот кардааст, аз ин рӯ, санаи вафоти Маликшоҳ, ки дар «Мулҳақоту-с-Суроҳ» оварда шудааст, ба воқеият мувофиқат мекунад.

Пас аз Маликшоҳ, Ҷамол Қаршӣ номҳои писарони ӯ Баркиёруқ (486 - 498) ва Муҳаммад (498-511)-ро меорад. Ӯ менависад, ки султон Баркиёруқ ибни Маликшоҳ соли 498/1104-1105 аз олам даргузаштааст [1]. Ба қавли Ибни Асир султон Баркиёруқ ибни Маликшоҳ рӯзи дуҷуми моҳи рабеъу-л-охари соли 498/22 декабри соли 1104 аз беморӣ дар Баручард дар синни 25-солагӣ фавтидааст. Ӯ 12 солу чор моҳ салтанат карда буд [5]. Ҳусайнӣ низ мегӯяд, ки Баркиёруқ ибни Маликшоҳ дар моҳи рабеъу-л-охари соли 498/декабри 1104-январӣ 1105 дар Баручард дар синни 25-солагӣ оламро тарк намуда, 12 солу чор моҳ салтанат намудааст [15]. Тибқи ахбори Нишопурӣ султон Баркиёруқ соли 474/1081-1082 дар Исфаҳон таваллуд шуда, дар соли 486/1093 ба тахт нишаст ва 12 сол ҳукмронӣ намуда, дар соли 498/1104-1105 фавтид [3]. Ба қавли Ровандӣ низ султон Баркиёруқ дар соли соли 474/1081-1082 дар Исфаҳон таваллуд шуда, соли 480/1087-1088 ба тахт нишастааст ва 12 сол ҳукмронӣ намуда, дар соли 498/1104-1105 аз олам даргузаштааст [13]. Аз маълумоти сиккаҳо бармеояд, ки аз соли 486/1093 то соли 498/1104-1105 дар меҳкадаҳои гуногун ба номи Баркиёруқ сиккаҳо кӯбида мешуданд [14]. Аз ин рӯ, гузориши Ҷамол Қаршӣ дар бораи санаи марги Баркиёруқ ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқат менамояд ва он саҳеҳ аст.

Дар бораи бародари султон Баркиёруқ - султон Абу Шуҷоъ Муҳаммад ибни Маликшоҳ (498-511) Ҷамол Қаршӣ менависад, ки ӯ соли 512/1118-1119 вафот кардааст [10].

Ба қавли Ибни Асир, Муҳаммад ибни Маликшоҳ рӯзи 24 зулҳиҷҷаи соли 511/панҷшанбе, 18 апрели 1118 аз олам даргузаштааст [6]. Нишопурӣ менависад, ки Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар моҳи шаъбони соли 474/1081-1082 таваллуд ёфта, соли 498/1104-1105 пас аз вафоти султон Баркиёруқ ба

тахт нишастааст ва соли 511/1117-1118 дар синни 37-солагӣ оламро тарк намудааст. Муддати ҳукмронии ӯ 13 солро ташкил мекард [3]. Тибқи иттилои Ровандӣ низ Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар моҳи шаъбони соли 474/1081-1082 таваллуд шуда, пас аз ҳукмронии 13-сола, соли 511/1117-1118 дар синни 37-солагӣ оламро тарк намудааст [13]. Хусайнӣ менависад, ки султон Муҳаммад ибни Маликшоҳ 13-сол ҳукмронӣ карда, рӯзи 11 зулҳиҷаи соли 511 / 5 апрели соли 1118 оламро тарк намудааст [15].

Аз номи Муҳаммад ибни Маликшоҳ аз соли 492/1098-99 то соли 506/112-1113 дар шаҳрҳои гуногуни кишвар сиккаҳо қубида шудаанд [14].

Аз таҳлили ахбори маъхазҳои хаттӣ ва маълумоти сиккаҳо бармеояд, ки Ҷамол Қаршӣ дар овардани санаи вафоти Муҳаммад ибни Маликшоҳ саҳв намудааст.

Ҷамол Қаршӣ пас аз Муҳаммад ибни Маликшоҳ, номи султон Масъуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ (1133 -1152)-ро, ки дар Бағдод ва Форси Ғарбӣ ҳукмронӣ мекард, зикр мекунад ва хабар медиҳад, ки ӯ дар солҳои 547/1152-53 вафот кардааст [10]. Тибқи иттилои Ибни Асир Масъуд ибни Муҳаммад дар моҳи раҷаби 547/октябри 1152 баъди беморӣ, ки як ҳафта давом ёфта буд, вафот кардааст [8]. Нишопурӣ менависад, ки Масъуд ибни Муҳаммад дар шаби аввали раҷаби соли 547/2 октябри соли 1152 дар синни 45-солагӣ даргузаштааст ва муддати ҳукмронии ӯ 18 солро ташкил мекард. Ҷасади ӯро ба Ҳамадон нақл дода, ӯро дар он ҷо дафн намуданд [3]. Ровандӣ менависад Масъуд ибни Муҳаммад пас аз ҳукмронии 18-сола, дар синни 45-солагӣ фавтидааст [13]. Метавон тахмин кард, ки эҳтимолан санаи марги Масъуд ибни Муҳаммад соли 547/1152-53 бошад, зеро аксари маъхазҳои хаттӣ ба ин сана ишора намудаанд ва маълумоти Ҷамол Қаршӣ дар ин маврид саҳеҳ аст.

Ҷамол Қаршӣ баъд аз Масъуд номи бародари ӯ султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ (1118-1131)-ро зикр мекунад ва хабар медиҳад, ки ӯ дар соли 525/1130-31 вафот кардааст [10].

Бино ба маълумоти Ибни Асир султон Маҳмуд ибни Муҳаммад дар моҳи шавволи соли 525/август-сентябри соли 1131 дар Ҳамадон даргузаштааст [7]. Тибқи иттилои Заҳируддин Нишопурӣ султон Маҳмуд ибни Муҳаммад 15 шавволи соли 525/10 сентябри соли 1131 дар синни 27-солагӣ пас аз ҳукмронии 14-сола дар Ҳамадон аз олам даргузаштааст [3]. Ровандӣ менависад, ки султон Маҳмуд ибни Муҳаммад соли 511/1117-1118 ба тахт нишаста, 14 сол ҳукмронӣ кардааст ва соли 525/1130-1131 оламро тарк намудааст [13]. Маълумоти ҳамаи муаллифони дар боло зикршуда дар бораи санаи вафоти Маҳмуд ибни Муҳаммад бо ахбори Ҷамол Қаршӣ мувофиқат менамоянд.

Баъд аз ин Ҷамол Қаршӣ номи султон Туғрал ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳро зикр мекунад ва хабар медиҳад, ки ӯ дар моҳи сафари соли 529/ноябри соли 1134 вафот кардааст [10].

Тибқи иттилои Ибни Асир Туғрал ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар моҳи муҳаррами соли 529/октябр-ноябри соли 1134 вафот кардааст [7]. Ровандӣ низ марги Туғралро дар моҳи муҳаррами соли 529/октябр-ноябри соли 1134 мешуморад ва менависад, ки ӯ се сол ҳукмронӣ намуда, дар синни 25-солагӣ дар Ҳамадон вафот кардааст [13]. Нишопурӣ менависад, ки Туғрал дар соли 529/1134 - 35 дар синни 25-солагӣ дар Ҳамадон фавтида, се сол ҳукмронӣ намудааст [3]. Ба андешаи мо, санаи воқеи марги Туғрал ибни Муҳаммад моҳи муҳаррами 529/октябр-ноябри соли 1134 аст, зеро замони ҳаёти Ибни Асир ва Ровандӣ ба давраи зиндагии Туғрал наздиктар аст ва онҳо метавонистанд ин маълумотро аз манбаъҳои бозёфтмодтар дастрас намоянд. Аз ин рӯ шояд Ҷамол Қаршӣ дар овардани моҳи фавти Туғрал ибни Муҳаммад ба иштибоҳ роҳ дода бошад.

Ҷамол Қаршӣ дар «Мулҳақоту-с-Суроҳ» насабномаи Санҷарро ба таври зайл меорад: султони бузург Абу-л-Ҳорис, пуштибони сулҳ ва дин, Санҷар ибни Маликшоҳ ибни Алп Арслон ибни Довуд Чағрий ибни Микоил ибни Салҷуқ дар соли 468/1075-76 таваллуд шуда, соли 511/1117-18 ба тахт нишастааст ва шомии душанбеи 24 рабеъу-л-аввали соли 562/18 январи соли 1167 дар Андароб (дар домани пуштаи асосии Ҳиндукуш воқеъ буд) вафот кардааст. Баъд ӯро ба Марв интиқол дода, дар оромгоҳе, ки ҳудаш дар назди масҷид сохта буд, дафн карданд [10].

Ибни ал- Асир хабар медиҳад, ки султон Санҷар ибни Маликшоҳ дар моҳи рабеъу-л-аввали соли 552/апрел-маи 1157 вафот кардааст. Ӯ аввал ба бемории қуланҷ (хала) гирифта шуда, саҳт дарунрав мешавад ва аз ин беборӣ оламро тарк менамояд. Ҷасади ӯро дар дар оромгоҳе, ки ӯ барои ҳудаш сохта онро «дору-л-охират» номида буд, дафн намуданд [9, 12-13]. Дар бораи зодгоҳи Санҷар Ибни Асир менависад, ки ӯ дар моҳи раҷаби соли 479/октябр-ноябри соли 1086 дар шаҳри Синҷори кишвари Ҷазира (вилояти Мосул Ироқ) ба дунё омада, баъд сокини Хуросон гардид ва дар шаҳри Марв таваттун ихтиёр кард [7, 12].

Ба қавли Ровандӣ Санҷар соли 479/1086 - 87 таваллуд шуда, 72 сол ва чанд моҳ зиндагӣ кардааст. Ӯ 61 сол ҳукмронӣ кардааст; 20 сол ҳокими Хуросон буда, 41 сол тамоми империяро идора кардааст ва соли 551/1156-1157 аз олам даргузаштааст [13]. Тибқи иттилои Хусайнӣ Санҷар дар моҳи раҷаби соли 479/октябр-ноябри соли 1086 таваллуд ёфта, рӯзи душанбеи 14 моҳи рабеъу-л-аввали соли 552/26 апрели соли 1157 фавтидааст. Ӯро дар оромгоҳе, ки ҳудаш сохта, онро «дору-л-охират» ном гузошта буд, дафн намуданд. Ӯ 62 сол салтанат намуда, дар синни 72-солагӣ оламро тарк намудааст (15, 233). Ҷузҷонӣ менависад, ки Санҷар рӯзи душанбе, 24 рабеъу-л-аввали соли 552/6 майи соли 1157 дар Марв вафот карда, дар он ҷо дафн карда шудааст. Ӯ каме бештар аз 73 сол зиндагӣ карда, 62 сол ҳукмронӣ намудааст [11]. Маводҳои нумизматӣ низ тасдиқ мекунад, ки султон Санҷар унвони "султони бузург, пуштибони сулҳ ва дин"-ро дошт [14] ва ба номи ӯ дар меҳкадаҳои

гуногун сикка кӯбида мешуд. Сиккаҳое ҳастанд, ки аз соли 511 то 546 ба номи Санҷар кӯбида шудаанд [14].

Таҳлили манбаъҳои ҳаттӣ ва маводи нумизматикии нишон медиҳад, ки санаи марги султон Санҷар, ки Ҷамол Қаршӣ овардааст, нодуруст аст, аммо моҳи дар асари ӯ «Мулҳақоту-с-Суроҳ» овардашуда, бо маълумоти манобеи дигар мувофиқат мекунад. Аён аст, ки котиб ҳангоми нусхабардорӣ саҳван ба ҷои соли 552, соли 562 навиштааст. Санаи таваллуди Санҷар, ки Ҷамол Қаршӣ нишон додааст, низ нодуруст аст, зеро аксари манбаъҳо гузориш медиҳанд, ки Санҷар дар соли 479/1086-1087 таваллуд шудааст ва инро воқеаҳои таърихӣ низ тасдиқ мекунанд.

Хулоса

Аз муқоисаи маълумоти Ҷамол Қаршӣ дар бораи Салҷуқиён бо манобеи дигари ҳаттии асри миёнагӣ, инчунин таҳлили маводҳои нумизматикии нишон медиҳанд, ки ахбори Ҷамол Қаршӣ дар аксари мавридҳо ба рӯйдодҳои таърихӣ мувофиқат мекунанд, ба истиснои далелҳои алоҳида, ба монанди санаи таваллуд ва марги Алп Арслон ва султон Санҷар. Номҳои ҳокимони салҷуқӣ ва санаҳои марги онҳо аз ҷониби Ҷамол Қаршӣ бо тартиби қатъии хронологӣ оварда шудаанд. Далелҳои дар боло овардашуда аз он далелат менамоянд, ки Ҷамол Қаршӣ ҳангоми тавсифи боби Салҷуқиён аз маводи манбаи ба мо номаълум истифода намудааст, зеро ахбори ӯ дар баъзе мавридҳо бо маълумоти дар манобеи дигари ҳаттии, ки дар онҳо таърихи Салҷуқиён васф гардидаанд, мувофиқат намекунад ва баъзе маълумоти дар «Мулҳақоту-с-Суроҳ» овардашуда, дар маъхазҳои ба мо маълум вучуд надоранд.

Муқаррир: Ҷамал Камол — д.и.т., профессори Институти таърих, бостоншиносии ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Адабиёт

1. Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. Ашхабад: Ёлым, 1969. -297 с.
2. Бартольд В.В. Очерк истории туркменского народа // Соч. Т.11.Ч.1. М.: Изд-во вост.лит., 1963. -С. 547-623.
3. Захируддин Нишопурӣ. Зайли Салҷуқнома. Мусаҳеҳ Муҳаммад Рамазонӣ. Техрон: Ховар, 1332 х.х. -100 с.
4. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -399 с.
5. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -388 с.
6. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -345 с.
7. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -320 с.
8. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -322 с.
9. Ибни Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷ. Техрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 х.х. -304 с.
10. Ҷамол Қаршӣ. Мулҳақот ас-Суроҳ. Дастнависи ганҷинаи дастхатҳои шаҳри Санкт-Петербург, рақами В-514 (430а). -100 с.
11. Ҷузҷонӣ, Минҳочиддин ибни Сирочиддин. Табақоти Носирӣ. Чопи сеюм. Кобул: Бунёди фарҳангии ҷаҳондорони Ғурӣ, 1391 х.х. -649 с.
12. Материалы по истории туркмен и Туркмении / Пер. В.И. Беляева, С.М. Богдановой-Березовской, С.Л. Волина и др.; Под ред., С.Л. Волина, А.А. Ромаскевича, А.Ю. Якубовского. Т.1. М., Л.: Из-во АН СССР, 1939. -612 с.
13. Ровандӣ, Муҳаммад ибни Алӣ ибни Сулаймон. Роҳату-с-Судур ва ойату-с-Сурур. Ба забони арабӣ тарҷумаи Иброҳим Амин аш-Шаворӣбӣ ва Фуод Абду-л-Муътӣ ас-Сайёд. Мусаҳеҳ Иброҳим Амин аш-Шаворӣбӣ. Қоира, 1379 х.к. - 722 с.
14. Ходжаниязов Т. Денежное обращение в государстве Великих Сельджукидов (по данным нумизматики). Ашхабад: Ёлым, 1977. -120 с.
15. Ҳусайнӣ, Садриддин Алӣ. Зубдату-т-таворих. Аҳбору-л-умаро ва-л-мулук ас-Салҷуқӣя. Таҳқиқ ва тасҳеҳи доктор Муҳаммад Нуриддин. Нашри аввал. Бейрут, 1305 х.к. -366 с.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ-СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ-INFORMATION ABOUT AUTHOR

TJ	RU	EN
Саидов Абдукаҳҳор д.и.т., профессор	Саидов Абдукаҳҳор д.и.н., профессор	Saidov Abdulkahhor Doctor of Historical Sciences, professor
Сарҳодими илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ	Главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ	Chief researcher at the Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan named after. A. Donish
E-mail: Saidov.45@mail.ru .		